

voor *rechtsgeschiedenis*. Maar toch betekent dit een verarming, vergelijkbaar met het verdwijnen van de *BMHG* in 1969.

Pro memorie wijdt haar zesde jaargang geheel aan *oral history*. Achttien juristen uit Nederland en België kijken, in gesprek met een dertigtal interviewers, terug op hun leven en werken met het recht. Het is een uiterst boeiende en gevarieerde bundel geworden. Geen wonder, want deze rechtsgeleerden komen uit alle richtingen: uit wetenschap, praktijk en politiek en ze zijn specialisten op de meest uiteenlopende gebieden: burgerlijk en staatsrecht, mensenrechten (Theo van Boven), bestuursrecht (Tijn Kortmann en Michiel Scheltema), notarieel recht (Martin-Jan van Mourik), criminologie (L. Dupont), strafrecht (Th. W. van Veen), rechtsantropologie (J. Vanderlinden) en, zo waar, op de valreep een paar rechtshistorici (J. Th. de Smidt, Nico van der Wal en Piet Pestman). De laatste categorie is trouwens te beschouwen als een voortzetting van de serie die al begonnen werd in de eerste jaargang van *Pro memorie* en waarin onder anderen R. Feenstra en R. C. van Caenegem aan het woord kwamen.

De heren die in deze bundel voor het voetlicht komen — dames zijn er niet bij — zijn van uiteenlopende leeftijd (geboren tussen 1918 en 1946), sociale achtergrond en temperament. De interviews zijn zo divers als de sprekers: sommigen zijn bescheiden of terughoudend, anderen nemen geen blad voor de mond. Civilist Schoordijk zegt, sprekend over zijn leermeester Paul Scholten in wiens verzamelde werken hij sterk het beeld van ‘God, Vaderland en Oranje’ ziet: ‘Ik heb niets tegen God, Vaderland en Oranje, maar wèl tegen die drie samen.’ Het pittigst van allen is wel Van Mourik die zijn kritiek, bij voorbeeld op de deskundigheid van kamerleden, niet onder stoelen of banken steekt. Een amusant en leerzaam gesprek.

Kortom, een zeer interessante bundel die vele kijkjes achter de schermen en in keukens geeft, consciëntieus geannoteerd en van een register voorzien: een (rechts)bron van blijvende waarde over ‘mannen van betekenis.’

A. H. Huussen jr.

Ch. Janssen, *Abgrenzung und Anpassung. Deutsche Kultur zwischen 1930 und 1945 im Spiegel der Referatenorgane Het Duitse Boek und De Weegschaal* (Dissertatie Nijmegen, Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas VII; Münster: Waxmann, 2003, 390 blz., ISBN 3 8309 1335 4).

Het is in bepaald opzicht een verademing om deze dissertatie te lezen. Hier ligt een studie voor ons, die nu eens niet uitgaat van het moderne adagium, dat een historicus geen kritische oordelen zou mogen uitspreken over het optreden van personen in het recente verleden van interbellum en Duitse bezettingstijd.

De jonge (literatuur)historicus Janssen durft gelukkig weer te zeggen waar het op staat, als het het innemen van standpunten betreft ten aanzien van ‘goed’ en ‘fout’ in die cruciale periode in onze geschiedenis. Zijn werk sluit aan bij enkele studies in Duitsland en de VS over de houding van germanisten in deze landen ten opzichte van het nationaal-socialisme en tevens bij de dissertatie van Paul Buurman over Duitse literatuur in Nederlandse dagbladen. Deze onderzoekers waren reeds tot de ontdekking gekomen, dat de meesten van de door hen behandelde germanisten in die jaren te weinig oog hadden gehad voor de beïnvloeding door de

nationaal-socialistische ideologie van literatuur en cultuur. Daardoor kwamen zij er toe de zogenaamde *völkische* auteurs over het algemeen positief te waarderen.

Het tijdschrift *Het Deutsche Book* werd in 1930 opgericht door Jan van Dam, Theodor van Stockum en Gerard Ras, die alle drie een belangrijke rol in de kleine wereld van de Nederlandse germanistiek zouden spelen. Het was hun bedoeling met dit tijdschrift een overzicht te bieden van wat er in het Duitse taalgebied aan boeken verscheen. Het werd geen doorslaand succes. Na drie jaar moest de uitgave door Meulenhoff worden gestaakt bij gebrek aan voldoende abonnees.

In 1934 werd door een nieuwe uitgever, G. W. den Boer in Middelburg, met een gewijzigde redactie en wat meer variatie in de artikelen, het blad voortgezet onder de minder neutrale naam *De Weegschaal*. In 1943 kwam dit blad in handen van de nationaal-socialistische uitgeverij Oceanus, waarna veel leraren Duits, het voornaamste lezersbestand, hun abonnement opzegden.

Omdat de redactie in de jaren dertig uitging van een zo neutraal mogelijke positie bracht dat al spoedig ingrijpende gevolgen met zich mee. Het blad was aangewezen op wat de Duitse uitgevers de redactie toezonden ter recensie. De meestal progressieve oudere Duitse schrijvers, die eerst nog aan bod waren gekomen, werden nu vrijwel geheel vervangen door oudere conservatieve auteurs, die zich aan het nazi-bewind aanpasten, en door jonge nationaal-socialistisch gezinde schrijvers. Als de redactie het contact met de Duitse uitgeverijen zou hebben verbroken, dan zou men alleen op de Duitse 'emigranten'-literatuur aangewezen geweest zijn. Omdat Gerard Ras, een uitgesproken tegenstander van het nationaal-socialisme, deze situatie niet wenste te accepteren, trad hij al na twee jaar uit de redactie. Aan sommige, gematigde in ballingschap levende Duitse schrijvers werd ook na zijn vertrek nog wel eens aandacht geschonken.

Janssen heeft voor een uitvoerige behandeling van de honderden recensies gekozen. Dat maakt de lezing van zijn omvangrijke werk niet altijd tot een vreugde. Hij hanteert een rigide gevolgde chronologische en thematische opzet, wat de overzichtelijkheid niet ten goede komt. Zo worden de besproken boeken ingedeeld naar tijdvak, omvang, fictie en non-fictie, waarbij deze beide laatste categorieën nog weer eens worden ingedeeld in genres en onderwerpen. Met name op de volgorde van behandeling is wel wat aan te merken. Waarom worden eerst de korte recensies besproken, vervolgens de grotere recensies en pas aan het eind van het boek de meest interessante, grote thematische beschouwingen? Pas op het eind van het boek lezen we over de visie van de voornaamste medewerkers op Stefan George, Rilke, Goethe, Schiller en Burckhardt, terwijl wij daarvoor honderden nu merendeels totaal onbekende auteurs de revue hebben zien passeren.

Het voordeel van een dergelijk uitputtende behandeling van de stof is wel, dat heel wat kennis kan worden vergaard. Janssen reikt de lezer de helpende hand door precies te turven hoe vaak bepaalde schrijvers werden gerecenseerd. Zo leren wij, dat Otto Flake in de periode 1930-1933 de meest besproken auteur was en in de periode 1934-1940 de op één na meest besproken. Maar nu is deze expressionistische romanschrijver ook in Duitsland vrijwel totaal vergeten. Flake is een goed voorbeeld van de 'aanpasser'. Voor 1933 was hij bij links Duitsland geliefd als voorvechter van vrouwenemancipatie, maar na het aan de macht komen van Hitler paste hij zich aan door de vrouwen in zijn romans uitsluitend in hun bestemming als moeder en huisvrouw te schetsen. En die omslag werd in *De Weegschaal* door de Duitse recensent Emil Horbach positief gewaardeerd. Aan een typisch vertegenwoordiger van de 'inneren Emigration' als Werner Bergengruen werd relatief veel aandacht geschonken maar niet bepaald in positieve zin. De oppervlakkige *Heimat*-romans van Hans Bartsch daarentegen werden door Van Dam 'frisch und originell' genoemd. Van

Dam zou tijdens de bezetting als secretaris-generaal voor onderwijs een belangrijke collaboratorsfunctie vervullen.

Met de vele oorlogsromans uit het interbellum hadden de meeste recensenten niet veel op. Van Stockum veroordeelde het ideologisch karakter ervan of dat nu anti-militaristisch of nationalistisch was. Ook het bekende *Im Westen nichts Neues* van Remarque werd door hem niet gunstig beoordeeld. En Horbach preef de nationalistische oorlogsromans, die aantoonde, dat 'im deutschen Heere doch noch andere Helden waren, als die welche Remarque uns in seinem Buch so anschaulich zu schildern weiss.' (119) De Duitse hoogleraar in middeleeuwse geschiedenis in Utrecht Otto Oppermann was uitgesproken lovend over de radicaal-nationalistische werken van Ernst Jünger, Frans Schauwecker en Edwin Erich Dwinger.

In de periode 1934-1940 was de nog steeds veel gelezen Alexander Lernet-Hollenia de meest besproken auteur. Een conservatieve aristocraat, maar zeker geen nazi. Vanaf 1940 werden zijn boeken, die soms een verholde kritiek op het nazi-regime bevatten, niet meer in *De Weegschaal* gerecenseerd. De 'emigranten'-schrijvers werden over het algemeen als te 'politiek' beoordeeld. Van Dam zag in Canetti's meesterwerk *Die Blendung* slechts een restant van een verouderde literatuuropvatting. Tijdens de Duitse bezetting werden 'emigranten' helemaal niet meer gesignaleerd en ontpopte *De Weegschaal* zich als een echt pro-Duits tijdschrift. Het aantal nationaal-socialistische recensenten steeg opvallend. Onder hen kwamen vooral de protestantse schrijver Roel Houwink, de Vlaming Marcel van der Velde en de historicus Hendrik Krekel naar voren. Tot de meest gewaardeerde schrijvers behoorde de wegbereider van de nazi-literatuur Erwin Guido Kolbenheyer.

Naast belletrie werden ook wetenschappelijke werken besproken. Behalve Krekel en Oppermann werkten als historici de NSB-ers Paulina Havelaar en Johan Theunisz mee. J. S. Bartstra, de schrijver van het bekende vijfdelige handboek van de algemene geschiedenis sinds 1648, nam naast Ras als enige medewerker een uitgesproken anti-nazi-standpunt in. Vanaf eind 1938 verschenen echter van hem geen bijdragen meer in *De Weegschaal*.

Janssen heeft met dit interessante boek een nuttige bijdrage geleverd aan onze kennis van de receptie van de Duitse nationaal-socialistische literatuur in Nederland. De al te strakke thematische structurering van zijn werk zal er wellicht toe leiden, dat het voornamelijk als encyclopedisch naslagwerk zal kunnen worden gebruikt.

G. R. Zondergeld

G. Groeneveld, *Kriegsbericht. Nederlandse SS-oorlogsverslaggevers 1941-1945* (Nijmegen: Vantilt, 2004, cd + 424 blz., € 29,90, ISBN 90 77503 09 9).

Onder de naar schatting 22.000 tot 25.000 Nederlandse vrijwilligers die tijdens de Tweede Wereldoorlog meestreden aan Duitse kant bevond zich ook een groep oorlogsverslaggevers, die tot taak had voor eigen land verslag uit te brengen van de strijd voor het 'Nieuwe Europa' en tegen het 'joods-bolsjewistisch gevaar.' In navolging van hun Duitse collega's waren alle Westeuropese oorlogscorrespondenten, radiomakers, fotografen, filmers en tekenaars georganiseerd in speciale propagandacompagnieën, die aan de verschillende legeronderdelen waren toegedeeld. De meeste Nederlanders waren ingebed in het Vrijwilligerslegioen als achtste peloton

Dam zou tijdens de bezetting als secretaris-generaal voor onderwijs een belangrijke collaboratorsfunctie vervullen.

Met de vele oorlogsromans uit het interbellum hadden de meeste recensenten niet veel op. Van Stockum veroordeelde het ideologisch karakter ervan of dat nu anti-militaristisch of nationalistisch was. Ook het bekende *Im Westen nichts Neues* van Remarque werd door hem niet gunstig beoordeeld. En Horbach preees de nationalistische oorlogsromans, die aantoonde, dat 'im deutschen Heere doch noch andere Helden waren, als die welche Remarque uns in seinem Buch so anschaulich zu schildern weiss.' (119) De Duitse hoogleraar in middeleeuwse geschiedenis in Utrecht Otto Oppermann was uitgesproken lovend over de radicaal-nationalistische werken van Ernst Jünger, Frans Schauwecker en Edwin Erich Dwinger.

In de periode 1934-1940 was de nog steeds veel gelezen Alexander Lernet-Hollenia de meest besproken auteur. Een conservatieve aristocraat, maar zeker geen nazi. Vanaf 1940 werden zijn boeken, die soms een verhulde kritiek op het nazi-regime bevatten, niet meer in *De Weegschaal* gerecenseerd. De 'emigranten'-schrijvers werden over het algemeen als te 'politiek' beoordeeld. Van Dam zag in Canetti's meesterwerk *Die Blendung* slechts een restant van een verouderde literatuuropvatting. Tijdens de Duitse bezetting werden 'emigranten' helemaal niet meer gesignaleerd en ontpopte *De Weegschaal* zich als een echt pro-Duits tijdschrift. Het aantal nationaal-socialistische recensenten steeg opvallend. Onder hen kwamen vooral de protestantse schrijver Roel Houwink, de Vlaming Marcel van der Velde en de historicus Hendrik Krekel naar voren. Tot de meest gewaardeerde schrijvers behoorde de wegbereider van de nazi-literatuur Erwin Guido Kolbenheyer.

Naast belletrie werden ook wetenschappelijke werken besproken. Behalve Krekel en Oppermann werkten als historici de NSB-ers Paulina Havelaar en Johan Theunisz mee. J. S. Bartstra, de schrijver van het bekende vijfdelige handboek van de algemene geschiedenis sinds 1648, nam naast Ras als enige medewerker een uitgesproken anti-nazi-standpunt in. Vanaf eind 1938 verschenen echter van hem geen bijdragen meer in *De Weegschaal*.

Janssen heeft met dit interessante boek een nuttige bijdrage geleverd aan onze kennis van de receptie van de Duitse nationaal-socialistische literatuur in Nederland. De al te strakke thematische structurering van zijn werk zal er wellicht toe leiden, dat het voornamelijk als encyclopedisch naslagwerk zal kunnen worden gebruikt.

G. R. Zondergeld

G. Groeneveld, *Kriegsbericht. Nederlandse SS-oorlogsverslaggevers 1941-1945* (Nijmegen: Vantilt, 2004, cd + 424 blz., € 29,90, ISBN 90 77503 09 9).

Onder de naar schatting 22.000 tot 25.000 Nederlandse vrijwilligers die tijdens de Tweede Wereldoorlog meestreden aan Duitse kant bevond zich ook een groep oorlogsverslaggevers, die tot taak had voor eigen land verslag uit te brengen van de strijd voor het 'Nieuwe Europa' en tegen het 'joods-bolsjewistisch gevaar.' In navolging van hun Duitse collega's waren alle Westeuropese oorlogscorrespondenten, radiomakers, fotografen, filmers en tekenaars georganiseerd in speciale propagandacompagnieën, die aan de verschillende legeronderdelen waren toegedeeld. De meeste Nederlanders waren ingebed in het Vrijwilligerslegioen als achtste peloton